

В. П. Горбатенко

Адміністративно-командна система

АДМІНІСТРАТИВНО-КОМАНДНА СИСТЕМА – система управління суспільством, заснована на жорстких методах бюрократичного централізму. Термін «А.-к. с.» почав застосовуватися від кін. 80-х рр. 20 ст. у сусп. науках для характеристики соц.-екон. і політ. устрою, що існував у Рад. Союзі та був змодельов. країнами створеного під його впливом т. зв. соціаліст. табору. А.-к. с. постала своєрід. витвором рад.-парт. бюрократії й послугувала основою втілення рад. квазісоціалістичної моделі – невластивої ментальності, нац. традиції і конкретно-істор. потребам укр. суспільства – з продекларованим намаганням практ. реалізації соціаліст. ідеї. Однак Рад. Союз не зміг стати соціаліст. державою не лише в сенсі неспроможності втілення зазначеної вище ідеї, а й з огляду на невідповідність тому, що вкладали у це поняття К. Маркс і Ф. Енгельс. Натомість було створено тоталітарну систему – антидемократ. політ. лад, який охопив усі держ. структури й поширився на все суспільство і за якого держава, політ. влада повністю підпорядкували собі суспільство і особу, насильницьки розтоптали права і свободи людини і громадянина. Характер. ознаками створеного на основі А.-к. с. рад. тоталітар. режиму стали тотальний контроль держави за життям суспільства і окремої людини; утвердження етатистської свідомості з відповідною ідеол. обробкою насел.; ставка на насильство і безпосереднє застосування терору; заборона опозиції та однопартійність політ. системи; політизація, мілітаризація і бюрократизація системи влади; закритість суспільства і контроль за ЗМІ. Вихідним пунктом формування А.-к. с. став більшов. переворот у Росії 1917. З перемогою більшовиків було започатковано втілення в сусп. практику системи конкрет. заходів, які передбачали значне збільшення обсягів виробництва, передусім за рахунок форсованої індустріалізації, привласнення державою всіх засобів виробництва, централіз. розподіл ресурсів і керівництво вироб. процесом як своєрідну альтернативу вільному ринку. Характерно, що визначальною в цій системі виступала не екон. підсистема, як це передбачалося марксист. політекономією, а суто політ. міркування, зорієнтовані на зміну відносин власності й створення матеріал. бази комунізму. А.-к. с. набула завершеного вигляду в СРСР у серед. 70-х рр., коли тотальна бюрократизація постала тут сутнісним системотвірним чинником усього сусп. організму, який поступово втратив здатність до саморегуляції та існування без держ. примусу. Серед причин виникнення А.-к. с. учені виділяють такі: стійкість у свідомості парт.-рад. бюрократії стереотипів імперсько-централістич. мислення і нехтування нац.

засадами сусп. життя; необмежена влада компартії і поліційно-бюрократ. характер рад. держави з властивою їм підміною правових способів упр. суспільством методами адміністрування; заміна сусп. об'єднань держ. чи напівдерж. структурами (партійно-державна, профспілк. і комсомол. бюрократія; військ.-пром. і аграрно-пром. комплекси та ін.); ліквідація політ. представництва і викривлення системи функціонал. представництва; відсутність поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову тощо. Основу А.-к. с. становила монополістична держ. власність на засоби виробництва. Вона витворила своєрід. тип формально-бюрократ. керівництва суспільством, яке здійснювалось переважно за допомогою наказів, команд і спиралось на певний рівень легітимності з боку «масового суспільства» з притаманними йому дегуманізацією й деіндивідуалізацією соц. відносин.

До методів А.-к. с. належать різноманітні засоби адм. примусу і жорсткого централізму на всіх рівнях управлін. циклу (прийняття рішення, організації його виконання, контролю за виконанням); обмеження процесів самоврядування в усіх сферах життєдіяльності суспільства; домінування політ.-ідеол. стимуляторів соц.-екон. розвитку; практика перестраховок, приписок, дріб'язк. регламентації люд. діяльності. Правовим виправданням адм.-команд. методів була, зокрема, ідея злиття прав і обов'язків, яка відкривала дорогу ігноруванню свободи індивід. волі суб'єктів права, сприяла розмиванню кордонів між правами та обов'язками, допускала застосування примусу з боку держ.-бюрократ. структур до госп. суб'єктів у разі невиконання ними певних приписів. Системний, всеохоплюючий характер проникнення методів свідомого (планового) регулювання сусп. відносин в усі підрозділи та сфери суспільства, у свідомість кожного громадянина тримався на цілісному бюрократ. механізмі, підвалини якого становили номенклатурна (залежна від певних інстанцій) система призначення держ. службовців на кер. посади та ідеологія правлячої компартії. Стиль управління, за допомогою якого діяла номенклатура, становив узгоджену сукупність закріплених у законах правил та процедур, обов'язкових і для об'єктів, і для суб'єктів подіб. керівництва. До того ж, ці правила «освячувались» універсал. засобом впливу на масову свідомість – комуніст. ідеологією, за допомогою якої бюрократія створила закрите суспільство, перетворивши його на своєрідну «фортецю в облозі». З А.-к. с. пов'язують серйозні помилки і прорахунки у прийнятті важливих внутр.- і зовн.-політ. рішень; вихолощення демократ. інститутів і процедур та перетворення їх на засіб імітації актив. політ. участі громадян.

Наприкінці 80-х рр. А.-к. с. вичерпала свої можливості і ресурси. Спроби її збереження шляхом запізнілої модернізації окремих елементів системи призвели до розпаду останньої. Комуніст. партія і держава, які на тлі слабого розвитку «громадянського комплексу» були осн. «агентами модернізації» в СРСР (Т. Парсонс), з'єднавшись воєдино та відірвавшись від суспільства, зумовили системну кризу і спровокували руйнацію країни. Нежиттєздатність А.-к. с., що підтвердилася майже одночасним її зникненням у сх.-європ. країнах, на думку

вчених, була пов'язана з деструктив. впливом криз. комплексу, зокрема зі взаємодією криз політ. легітимності, екон. виробництва, соц. забезпечення, етич. і культур. взаємин (П. Кеннеді). Тому укр. суспільство та ін. соц. утворення рад. псевдофедерації виступили пасив. спостерігачами зовні могутньої, але порожньої із середини парт.-держ. піраміди.

Рекомендована література

1. Першина Т. С. Господарська номенклатура в Україні: 1943–1945 рр. К., 1977;
2. Клямкин И. М. Была ли альтернатива административной системе // Полит. образование. 1988. № 10;
3. Бюрократия как феномен власти и управления. К., 1989;
4. Гукасян Р. Е. Концепция слияния прав и обязанностей и административно-командные методы управления // СГП. 1989. № 7;
5. Бюрократия и общество. Москва, 1991;
6. Восленский В. С. Номенклатура: господствующий класс Советского Союза. Москва, 1991;
7. Матійчук В. І., Ткаченко В. М. Концепції радянського тоталітаризму: порівняльний аналіз // Україна ХХ ст. Проблеми нац. відродження: Зб. наук. пр. К., 1993;
8. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. К., 1993;
9. Нефедов В. Н. Номенклатура империи: исследование кризиса. Ниж. Новгород, 1994;
10. Сутырин С. Ф. «Административно-командная система» или «командная экономика»? // Из истории отечественной экономической мысли: 50–80-е годы XX века. С.-Петербург, 1995;
11. Бондарчук Ю. П. Деякі питання генезису тоталітарної ідеології // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. К., 1996;
12. Кульчицький С. Комунізм в перше десятиріччя (1919–1928). К., 1996;
13. Власенко Д. Административно-командная система в древнем мире и современность. О., 1998;
14. Музиченко П. П. Історія держави і права України. О., 1998;
15. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. К., 1999.

Бібліографічний опис:

Адміністративно-командна система / В. П. Горбатенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-42674>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).